

TEMEL HAKLAR

Bayraktar BAYRAKLI*

ÖZET

Kur'an-ı Kerim insanların içerisinde saygın ve faziletli bir yaşam süreciği dünya görüşü teklif eder. Bu dünya görüşü insanların başka insanlar tarafından istismar edilmesini kabul etmez, tam aksine bununla mücadele eder. Kur'an'ın ileri sürdüğü insan hakları o kadar zengin ve kuşatıcıdır ki, modern İnsan Hakları söylemi henüz bu noktaya ulaşamamıştır. Bu haklar şunlardır: Allah hakkı, ebeveyn hakkı, yaşlı hakkı, toplum hakkı, komşu hakkı, çevre hakkı ve çocuk hakkı. Kur'an'ın öğretisi insanı korumayı ve insanlığın gelişmesi için gerekli güvenli ve besleyici ortamın oluşmasını amaçlar. İslam'da insan hakları çerçevesini ve İslam toplumlarının ahlaki yapısını oluşturan ana prensip budur.

Anahtar Kelime: Din, insan hakları, temel haklar

ABSTRACT

Basic Rights

The Holy Qur'an proposes a worldview in which human beings can lead a virtuous and respectable life. This view does not accept exploitation of individuals by other individuals and fights against such manipulation. Qur'an introduces so many kinds of inclusive rights that modern discourse of Human Rights has yet to recognize. These are the rights of creator (Allah), rights of parents, rights of elderly, rights of society, rights of neighbor, rights of environment and rights of children. Teaching of Qur'an aims to protect human beings and to prepare safe and nurturing environment in which human kind prosper. It is this notion that constitutes the general framework of human right in Islam and moral fiber of Muslim societies.

Keywords: Religion, human rights, basic rights

Kur'an-ı Kerim'de insan haklarına dikkat çekilmiş ve nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair önemli başlıklar verilmiştir. Biz bu tebliği-

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

mizde Kur'an'da insan hakları konusuna değinilen ayetleri kısaca inceleyeceğiz.

De ki: "Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız, ana babaya iyilik ediniz; fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz! Sizin de onların da rızkını biz veriz; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayınız ve Allah'ın yasakladığı cana hasız yere kıymayınız! İşte düşünesiniz diye Allah size bunları emretti."

"Rüşd çağına erişinceye kadar yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşınız; ölçü ve tartıyı adaletle yapınız! Biz, herkese ancak gücümün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olunuz, Allah'a verdiğiniz sözü tutunuz. İşte hatırlayıp öğüt alınız diye Allah size bunları emretti."

"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyunuz, (başka) yollara uymayınız; zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."

Bu üç ayet birbirinin tamamlayıcısı olduğundan bir bütün teşkil etmektedirler. Aslında, müşriklerin kendi zan ve yalanlarına dayanarak verdikleri haram fetvalarına hem bir cevap hem de onları düzelten bir özellik taşımaktadırlar. 151 ve 152. âyetler Allah'ın haram kıldığı ve bizim temel haklar diye nitelendirdiğimiz konuları ele almaktadır.

1. "De ki: 'Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım."

Dikkat edilirse Yüce Allah, Hz. Peygamber'e nelerin haram olduğunu bildirdikten sonra onları okumasını, yani öğretmesine müsaade etmiyor. Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'den müşriklere öğretmesini istediği haramlar (haklar) nelerdir?

- a) "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayınız!"

Bütün peygamberler birinci derecede şirkle mücadele ederek, şirkin kirliliğini gönüllerden temizleyip tevhid inancının gönüllerde yeşermesine gayret etmişlerdir. Allah'a eş koşmayı O'nun bir olduğuna inanmak Allah'ın hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi'nde yer almayan bu hak, Kur'an'ın haklar beyannâmesinde ilk sıradadır.

Hak sahibine hakkını vermek adalet, aksi ise zulümdür. Bu tanımdan hareket edersek diyebiliriz ki, Allah'ın hakkı O'na şirk koşmamaktır; yani O'nu birmektir. Allah'a bu hakkını vermemek, yani O'na şirk koş-

mak, bu sebeple Lokmân sûresinin 13. ayetinde büyük bir zulüm olarak tanımlanmaktadır.

b) “Anne babanıza iyilik yapınız!”

Dikkat edilirse ayetin bu kısmında Yüce Allah, anne babaya iyilik yapma konusunda metin itibariyle olmasa da anlam itibariyle emir vermektedir. Bunun ne anlama geldiği Bakara sûresinin 83. ayetinde anlatıldı. Onun için burada anne babaya iyilik konusu anlatılmayacaktır. Sadece, bu iyiliğin anne baba hakkı olduğunu söylemekle yetineceğiz. Demek ki anne babaya iyilik yapmak seçenek değil, bir hak ve o hakkın getirdiği bir zorunluluktur.

c) “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz! Sizin de onların rızkını biz veririz.”

Biz buna “hayat hakkı” diyoruz. Çocuğun hayat hakkı anne karında başlamakta ve doğduktan sonrada devam etmektedir. Benzer bir ayet de İsrâ sûresinin 31. ayetidir. Çocukların öldürülmesinin ne anlama geldiği En’am sûresinin 137. ve 140. ayetlerinde açıklandı. Ekonomik endişe yüzünden, çocukların hayat haklarının ellerinden alınamayacağını vurgulayan bu ayet, hayat hakkına farklı bir boyut kazandırmaktadır. Bütün insanların rızkını Allah’ın verdiğine dair iman, bu hakkı çiğnemeyi önleyecektir.

d) “Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayınız!”

Biz buna “toplum hakkı” diyebiliriz. Çünkü toplum bizden ahlaki yapının ve ahlaki değerlerin ayakta tutulmasını istemektedir. Bize sunduklarıyla toplum bu hakkı elde etmektedir. Gizli ve açık kötülüklere yanaşmak ve onları işlemek toplumun hakkını çiğnemektir.

e) “Ve Allah’ın yasakladığı cana haksız yere kıymayınız!”

Yukarıda, “c” maddesinde özel anlamda çocuğun hayat hakkına işaret edildi, burada ise genel manada hayat hakkına dikkat çekilmektedir. Bu konu Mâide sûresinin 32. ayetinde de açıklandı. “Bir kişiyi öldürmenin bütün insanlığı öldürmek” kadar korkunç bir eylem olduğunu söyleyen Tevrat ve Kur’an, aynı zamanda bir canı kurtarmanın bütün insanlığı kurtarmaya denk olduğunu vurgulamaktadır. En’am sûresinin 151. ve Furkân sûresinin 68. ayetlerinde hayat hakkına haksız yere dokunulamayacağı ilkesi yer almaktadır.

f) “Rüşd çağına erişinceye kadar yetimin malına sadece en iyi tutumla yaklaşınız!”

Biz buna kısaca “yetim hakkı” diyoruz. Yetimin malına dokunulmaması emredilmektedir. Kur’an yetimin haklarına dokunulmazlık ilkesi getirirken, haklar sistemine çok önemli bir hakkı daha ilave etmektedir. Aynı hak, İsrâ sûresinin 34. ve Nisâ sûresinin 10. ayetinde de konu edilmektedir.

g) “Ölçü ve tartıyı adalette yapınız!”

Ekonomik haklardan, “tüketici hakkı” adını verebileceğimiz bir konu ile karşı karşıyayız. Aslında bunun adına biz kul hakkı diyebiliriz, ama kul hakkı çok geniş bir alanı kapsadığı için bu ismi veremiyoruz. Ayetin bir kısmındaki emir, tüketiciyi koruma kanunu niteliğindedir. Aynı konu İsrâ sûresinin 35. ayetinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçünüz ve doğru terazi ile tartınız! Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.”

h) “Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız olsa dahi adaletli olunuz!”

Biz buna “adaletin hakkı” diyebiliriz. En’âm sûresinin 152. ayetinde hukukun yanıtılmaması ilkesi gündeme getirildiğinde, yukarıdaki ifade gündeme getirilmektedir. Bu konu Nisa sûresinin 135. ayetinde detaylı bir şekilde ele alındı.

İnsanlar evrensel bağlamda mahkemede şahitlik yaparken yada hakim olarak karar verirken, hukukun gereğini yerine getirmek için adaleti elden bırakmamalıdır. Çünkü adil olmayan insanlar hukukun hakkını çiğnemektedirler. Aslında bu hakta insanların hakları arasında yer almaktadır. Konuştuğunda doğruyu söylemeyen insanlar, aslında kul hakkını çiğnemektedirler.

i) “Allah’a verdiğiniz sözü tutunuz!”

Biz buna “Allah hakkı” diyoruz. En’âm sûresinin 151 – 152. ayetlerinde sıralanan haklara Yüce Allah kendi hakkı ile başlamakta ve yine kendi hakkı ile bitirmektedir. Allah’a verilen söz yerine getirilince, hak da ortadan kalkmaktadır.

Görüldüğü gibi bu iki ayette, dokuz haktan veya dokuz haramdan bahsedilmektedir. Ayetlerden şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Bazı emirler olumsuz emir kalıbında olduğu halde, bazı emirler yasaklama şeklinde değil de olumlu emir kalıbındadır. Mesela 151. ayette “Anne babaya iyilik ediniz!” şeklinde olumlu bir emir verilmektedir. 152. ayette, “Ölçüyü ve tartıyı adalette yapınız”, “Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız olsa dahi adaletli olunuz”, “Allah’a verdiğiniz sözü tutunuz” şeklinde bu üç emir,

olumlu olarak yer almaktadır. Bir olumlu emir 151. ayette, üç olumlu emir 152. ayette olduğuna göre, dokuz hakkın beşi olumsuz, dördü de olumlu emir kalıbında verilmektedir. 151. ayetin başında, “De ki: Gelin, Rabbimizin sizlere neleri haram kıldığını okuyayım” denmişti. Burada haramlar beş, olumlu emirler dört tane geçmektedir. Bunun anlamı, söz konusu ayetlerde beş haram, dört farz yer almaktadır. Yüce Allah insanların buradaki olumlu emirlerin tersini yapacağına hiç ihtimal vermediğinden, yasak şeklinde değil olumlu emir olarak vermektedir.

Bu emirlerin sistematiği şöyledir: “Allah’a şirk koşmayınız” olumsuz emir, “Anne babaya iyilik ediniz” olumlu emir, ondan sonra “Çocuklarınızı öldürmeyiniz; gizli açık kötülöklere yaklaşmayınız; haksız yere bir cana kıymayınız; yetimin malına yaklaşmayınız!” şeklinde dört olumsuz emir; daha sonra “ölçü ve tartıda adaletli olmak; doğru söz söylemek; Allah’a verilen sözün yerine getirilmesi” şeklinde üç olumlu, yani farz emir gelmektedir.

Burada sorulması gereken soru şudur: Yüce Allah’ın bu iki ayette sıraladığı dokuz hakkın amacı nedir?”İşte düşünseniz diye Allah size bunları emretti.” Demek ki 151. ayetin sonunda yer alan bu ifadeden anlıyoruz ki, Yüce Allah’ın bu emirleri vermektan kastı, insan aklını harekete geçirip çalıştırmaktır. Çünkü akıl çalışmadıkça bu emirler havada kalacaktır. Haram ve farzların yerine getirilmesi akla baplı olduğu için, ayetin sonunda “Umulur ki aklınızı kullanırsınız” ifadesine yer verilmiştir.

Yüce Allah, ikinci amacını 152. ayetin sonunda belirtmektedir: “İşte hatırlayıp öğüt alınız diye Allah size bunları emretti.” Demek ki birinci amaç akli kullanmak, ikinci amaçta düşünmektir. Aslında düşünmek aklın faaliyetleri arasında yer almaktadır. Birincide akli kullanmak denirken genel bir akil faaliyeti amaçlanıyor; düşünmek denirken ise özel bir aklın faaliyet alanını gündeme getiriyor.

İkinci soruyu cevaplandırırsak, “Allah’ın bu emirlerine akılla yaklaşmak gerekiyor” diyebiliriz. Demek ki Allah’ın yasak ve farzlarına, yani buradaki genel manadaki haklar sistemine akıl ve düşünceyle yaklaşıldığı taktirde onların değerini anlayıp hayata geçirebiliriz. Önce Yüce Allah’ın bu emirlerini aklımızla karşılayacak, düşüncemizde yoğuracak ve sonra hayata aktaracağız. “Umulur ki aklınızı kullanırsınız ve yine umulur ki düşünürsünüz” denmesinin amacı, Allah’ın bu emirlerine nefisle değil, bu uyarı ve tavsiyelerle yaklaşılmasının vurgulanmasıdır.

Ayrıca 152. ayette yer alıp yukarıda bahsedilmeyen bir konu burada ele alınmaktadır. “Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz.”

Bu ifade 152. ayetin bir bölümünü teşkil etmektedir. Haram ve farzların sıralandığı ayetlerde böyle bir ifadeye niçin yer verilmiştir? Yüce Allah dokuz hakkın yerine getirilmesini emrederken, insana fazla yük yüklemeyeceğini vurgulamak için bu ifadeye yer vermiştir. Söz konusu ayette Allah'ın yasaklarının veya farzlarının, insanın gücünü aşacak ve onu zorlayacak nitelikte olmadığına dikkat çekmektedir. Aynı ifade Bakara sûresinin 286. ayetinde açıklanmıştır.

Buradan çıkarılacak netice şudur: Yüce Allah yasaklar koyup emirler verirken, kulunun gücünü esas almaktadır. Çünkü bütün görevler insan için konmaktadır.

2. “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyunuz, (başka) yollara uymayınız; zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.”

Bu ayet, 151. ve 152. ayetlerin neticesi durumundadır. Bu ayetlerde sıralanan Allah'ın emirleri, yani genel haklar Allah'ın doğru yolunu, yani sırât-ı müstakimi meydana getirmektedir. Bunları yerine getirenler Allah'ın yoluna girip O'na doğru yol almaktadır. Onun içindir ki, 153. ayette o yola tabi olunması istenmektedir. Önceki ayetlerin sonunda yer alan “akıl ve düşüncenin” Allah'ın yolunu teşkil ettiğine de işaret edilmektedir.

Allah'ın ve insanların hakları Allah'ın doğru yolunu oluşturduğuna, bu yolda yürümeyi de akıl ve düşünce gerçekleştireceğine göre, bu yolun varacağı nihayi nokta ne olabilir? Bu sorunun cevabı 153. ayetin son kısmında yer almaktadır. Böyle bir doğru yolun tesisinin ana amacı, tefrikayı ortadan kaldırıp takva denen ruh olgunluğuna ulaşmaktır. Onun içinde Yüce Allah şu yasağı koymaktadır: “Başka yollara uymayınız. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır.” En büyük ayrılık Allah'ın yolundan ayrılıp O'ndan uzakta kalmaktır. Allah'ın yolundan uzak kalan insan yüksek ruh olgunluğuna ve sorumluluk duygusuna ulaşamaz. “ Allah bunları size takvaya ulaşasınız diye emretti” ifadesi 151, 152 ve 153. ayetlerde geçen bütün emirlerin nihai amacının takva denen ruh olgunluğuna ulaşmak olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu amacı formüle edersek şöyle bir sistem kurabiliriz: Akıl x düşünce = takva. Allah'ın emirlerine akıl ve düşünce ile yaklaşıncı takvaya ulaşmak mümkün olacaktır. Allah'ın belirlediği hakların yolu, aklın yolu, düşüncenin yolu, tefrikayı önleyen tevhîdin yolu ve nihayet takvanın yolu olmaktadır. Bu yolu oluşturan hakların hayata geçirilmesinin amacı, aklı harekete geçirmek, düşünceyi oluşturmak ve nihayet takvaya ulaşmaktır. Bu üç ayet birlikte düşünüldüğünde “on emir” tamamlanmaktadır. 151. ve

152. ayetlerde dokuz emir; 153. ayette de “Allah’ın doğru yoluna uyunuz, başka yollara uymayınız!” ilkesi onuncu emir olmaktadır.

Böylece En’âm sûresinin bu üç âyeti, “on emri” insan hayatına sokmakta ve ona ruh olgunluğu kazandırmaktadır. Bu sûrenin başından itibaren gelen bütün emirlerin ve anlatımların bu on emirde toplandığına şahit oluyoruz. Bu âyetler insanın erdemli ve onurlu bir hayat yaşamasının planını çizmekte, insanın insanı istismar etmesi, sömürmesi gibi çok büyük hataları önlemekte ve şirkle mücadelesini vermektedir.